

SZENDE KATALIN

VÁROSKUTATÁS ÉS REZIDENCIA-KUTATÁS EURÓPAI HELYZETKÉP ÉS MAGYAR EREDMÉNYEK

Keretek és fogalmak

Városok és rezidenciák

A rezidencia-kutatás (*Residenzenforschung*) az elmúlt évtizedek során jelent meg önálló arculattal rendelkező kutatási irányzatként, a történettudomány más ágazataihoz csatlakozva. Tanulmányom célja az, hogy áttekintse ennek az új területnek a kialakulását és kapcsolódását a várostörténet műveléséhez az európai és a magyar történeti kutatásban. Ezáltal nemcsak az *Urbs* jelen kötetében olvasható tanulmányok szélesebb háttérét igyekszem felvázolni, hanem azokra a pontokra is szeretném felhívni a figyelmet, ahol a hazai kutatás számára hasznos lehet a rezidencia-kutatás kérdésfelvetéseinek és eszköztárának hangsúlyosabb figyelembe vétele. Egyúttal azonban azt is jelezni kívánom, hogy az utóbbi években Magyarországon elért eredmények hogyan járulhatnak hozzá az európai városfejlődés tendenciáinak jobb megértéséhez. A rezidencia-kutatás kezdeteit és az 1990-es évek elejéig tartó fejlődését a magyar szakirodalomban korábban Kubinyi András már bemutatta (erre vonatkozó munkásságáról a későbbiekben lesz szó).¹ Tanulmánya mentesít a részletek tárgyalása alól, és lehetővé teszi, hogy itt csak a várostörténet szempontjából lényeges elemeket emeljem ki.

Mielőtt a két kutatási irányzat közös pontjait és lehetőségeit tárgyalnám, meg kell ismerkednünk munkájuk tárgyával és tevékenységük körével. A város meghatározásának nehézségei köztudottak.² Azon települések köre, amelyet városnak tekinthetünk, korántsem egyértelmű és állandó, hanem változhat a vizsgált korszak szerint, valamint aszerint is, hogy mely tudományterület milyen irányzatát követő kutató milyen körülmények között igyekszik meghatározást adni rá. Más kritériumok szerint ítélt egy 20. század eleji jogtörténész, egy az 1970-as években a kvantifikáció módszereit alkalmazó társadalomtudós, majd

---

1 KUBINYI 1991a., KUBINYI 1994.

2 Az egyik legutóbbi meghatározási kísérlet a középkor vonatkozásában: IRISGLER 2003/2006.

három-négy évtizeddel később egy geográfus vagy kultúrtörténész. Mindegyik azt a speciális különbséget, *differentia specificát* igyekezett a maga módszereivel megragadni, amely a várost elkülöníti, kiemeli az emberi települések sokaságából. A várostörténet historiográfiája a városfogalmak sokféleségének, dinamikus változásának történetét tárja szemünk elé, amelynek áttekintése külön tanulmányt vagy tanulmányokat érdemelne.³

Ebbe a sokféleségbe hozhat új szint, új megfigyelési szempontot a rezidencia-kutatás a maga speciális nézőpontjával. A lehetséges közös elemek metszéspontjának, vagy éppen a különbségeknek a meghatározásához először is meg kell ismerkednünk a *rezidencia* fogalmával, ami majdnem annyira képlékeny, sokféle és nehezen meghatározható, mint a városé. Mindkét fogalom esetében a klasszikus meghatározás helyett bizonyos jellemző funkciók, valamint a funkciókhoz kapcsolódó topográfiai és társadalmi sajátosságok kiemelése vezethet közelebb a jelenség jobb megértéséhez.⁴

Maga a *residentia* szó a klasszikus latinban nem található meg, csak a középkori latinságban mutatható ki először, amikor *habitatio* értelemben használatos, de elsősorban jogi, és nem települési szempontból. Használatában nincs jele annak, hogy valamilyen uralkodói, fejedelmi vagy állami vonatkozású többjelentéssel bírt, azaz egy meghatározott személy vagy hatóság jelenlétére utalt volna.⁵ A hazai későközépkori oklevelekben is általában a *residentiam facere* (valahol letelepedni) szókapcsolatban fordul elő, de nem a szó építészeti, hanem elvi értelmében. Ahogy Kubinyi András kimutatta, ennek és a *residentia continua et perpetua* terminusnak is elsősorban perjogi jelentősége volt: a mai rendészeti szóhasználatban állandó lakhelyként ismeretes fogalomhoz hasonlóan egy meghatározott címet jelentett, ahová a perbe idézéseket kellett kézbesíteni, mivel ott a keresett személy nagy valószínűséggel megtalálható volt.⁶ Ebben a vonatkozásban tehát a személyes jelenlét volt a fő elem, és csak a későbbi évszázadokban került át a hangsúly a személyről az általa használt épületre, majd onnan az épületnek helyt adó településre, és csak a 20. század utolsó évtizedeiben egy bizonyos településfajtára. A fogalom kora újkori értelmezéséhez érdemes idéznünk Pápai Páriz Ferenc 1708-ban megjelent és Bod Péter kiadásában 1767-ben bővített változatban ismét napvilágot látott szótárát,

3 A társadalomtörténész szemszögéből: Bácskai 2003. A várostörténet jelenlegi állásáról, főbb irányzatairól és kutatási területeiről érdekes körinterjú olvasható a Kolozsvárott megjelenő *Colloquia* 2011. évi kötetében: MILLER 2011.

4 NEITMANN 1990. Erre a tanulmányra válaszolt kritikus hangnemből MORAW 1991.

5 DU CANGE 1710, s.v. 'residentia' „jus domini feudalis, quo vassallum seu tenentem cogere potest, ut intra feudi sui terminos habitet”.

6 KUBINYI 1991b.

amely a főnévi alakot nem, csak a *resideo* igét hozza *veszteg-ülök, hivalkodom, meg-ülepedem, meg-szállok, maradok* értelemben.⁷ Az itt felsorolt szinonimák közül talán a *hivalkodom* indíthatja meg leginkább a mai olvasó fantáziáját; akkoriban azonban elsősorban tétlenkedést, pihenést jelentett ez a szó, a magamutogató reprezentáció képzelete később kapcsolódott hozzá.

A klasszikus latinban a székhely fogalmára inkább a *sedes* vagy *caput* kifejezés volt használatos, amit hasonló értelemben vett át a java és késő középkori latinság is. Gyakran előfordult a *sedes regni* szókapcsolat, amivel tehát nem annyira egyes személyek lakhelyét, mint uralmi területek központját jelölték – többnyire azt a helyet, ahol ítélkezés és/vagy uralkodók koronázása zajlott. Magyar vonatkozásban elegendő itt Székesfehérvár nevére utalni, amely ugyan magyarul a középkorban egyszerűen Fehérvárként volt használatos, német nevében, a *Stuhlweissenburgban* azonban már akkoriban is megtalálható volt a *szék* szó. *Caput*-ként szintén olyan helységet emlegettek, amely valamilyen tekintetben – például fellebbviteli hatóságként – kiemelkedett egy tartomány vagy egy uradalom többi települése közül. Ilyen volt például Brandenburg a róla elnevezett örgrófság területén. Nem következik azonban ebből az elnevezésből, hogy az adott helység az uralomgyakorlás minden aspektusát egyesítette magában.⁸

A székhely másik, *locus cathedralis* elnevezése⁹ átvezet bennünket a fogalom várostörténeti vonatkozásának kezdeteihez. A *cathedra*, azaz szék ugyanis mindenekelőtt püspöki, érseki székhelyként honosodott meg a köztudatban, a katedrális pedig egyházi és építészeti értelemben egyaránt a püspöki székesegyház közkeletű elnevezésévé vált. A püspöki székhelyek köztudottan kiemelkedő szerepet játszottak a város mint településforma, igazgatási egység és élettér átörökítésében a római korból a középkorba. Ezek az általában a helyi római arisztokrácia leszármazottai által irányított egyházi központok voltak azok a magok – vagy ha úgy tetszik, zárványok –, ahol a római birodalom nyugati felének felbomlása után is, bár jóval szerényebb keretek között, tovább működött a közigazgatás és igazságszolgáltatás, valamint az írásbeli ügyintézés gyakorlata.¹⁰ Az antik eredetű püspöki városok többségében fennmaradtak a védművek és egyes kőépületek: elsősorban a templomok és a püspökök lakhelyei, és magától értetődően fennmaradt az a hagyomány, hogy az egymást követő püspökök hivatalból a városban laknak. Ezeket a városokat az antikvitásból örökölt kifejezéssel *civitasnak* nevezték, még ha a fogalom klasszikus

7 PÁPAI PÁRIZ 1767., s.v. 'resideo'

8 NEITMANN 1990. 13–16.p.; KUBINYI 2001. 113. p.

9 KUBINYI 2001. Fehérvár vonatkozásában; GYÖRFFY 1963–98. II. 370., 372. p.

10 DILCHER 2001.; FOUQUET 2008, a korábbi irodalommal.

értelmezéséből a székhely-települést körülvevő *territorium* feletti fennhatóság egyre inkább ki is szorult.¹¹ Ugyanez a szoros kapcsolat püspökség és *civitas* között abból a szempontból is érvényesült, hogy új püspökségeket csak *civitas* rangú településeken lehetett alapítani.¹² Város és rezidencia kapcsolatában tehát mindenképpen a püspöki székhelyek jelentették a nyugati kereszténység területén a legfontosabb modellt.

Nem szabad ugyanakkor arról sem megfeledkeznünk, hogy a római birodalom keleti felének közigazgatása és annak központja, Konstantinápoly, majd Bizánc, a nyugati birodalomfél bukása után még egy évezredig állt. Már a nevében foglalt *polis* szó jelezte városi mivoltát, palotáival, pompás középületeivel, és nem utolsósorban bevehetetlennek tartott hármass városfalával évszázadokon keresztül példaként szolgált kelet és nyugat uralkodói számára egyaránt, anélkül, hogy méreteit és lakosságának szerény becslések szerint is 200 000-es létszámát más városok megközelítették volna. Nem véletlen, hogy a hódító oszmán birodalom is, mihelyt elfoglalta, székvárosává tette.¹³ Nemcsak fizikai valójában, hanem eszmeiségében, a birodalmi gondolat továbbörökítésében is döntő szerepet tulajdonítottak neki a középkor uralkodói és a róluk kialakított képet formáló tanácsadók. IV. Károly Prágáját például így jellemezte Heinrich Truchseß von Diessenhoven konstanzi kanonok: „*Et inde [Karolus] Pragam secessit ... ubi nunc sedes imperii extitit, que olim Rome, tandem Constantinopolim, nunc vero Prage degit.*”¹⁴

A középkori városfejlődésben tehát két modell is érvényesült a kezdetektől fogva, ahol egy főpap vagy az uralkodó jelenléte városhoz kapcsolódott, várost feltételezett. Ezek mellé a székhelyként szolgáló települések számos további formája csatlakozott. Mindennek ellenére a várostörténeti kutatások számára a különböző püspöki, uralkodói vagy éppen főúri székhelyek mint városias települések tanulmányozása hosszú ideig nem jelentett kiemelt kérdést és önálló feladatot, sőt inkább tudatosan a háttérbe szorult. Ennek az okát a városról és a lakóinak többségét alkotó polgárságról való gondolkodásban kell keresnünk,

11 ROSSIGNOL 2011. amellet érvel, hogy a *civitas* kifejezés körzet értelme a korábbi barbaricumra vonatkozó 9–10. századi latin forrásokban sem mutatható ki, hanem erődített hely értelemben használják a kora és java középkori szerzők. A kifejezés jelentésváltozásának elterjedésében szerepet játszhatott a püspökvárosok általában erődített jellege is.

12 BOUCHERON–MENJOT 2003. 297–316. p.; PFEIFER 2006.

13 WARD-PERKINS 2000.; BOUCHERON–MENJOT 2003. 317–319. p.; KAFESCIOGLU 2006. A 2005-ös konferencia rendezői tudatosan választották a téma tárgyalására Isztambult helyszíneként.

14 „Innen [Károly] Prágába vonult vissza ... ahol most a birodalom székhelye van, ami egykor Rómában, majd Konstantinápolyban volt, most pedig Prágában található.” Idézi: MORAW 1980. 457–458. p.; NEITMANN 1990. 16. p.

amelyet sok tekintetben a mai napig befolyásolnak a várostörténet mint tudományág 19. század végi, 20. század eleji kezdetei. Az ekkor működött kutatógeneráció szemléletét ugyanis döntő módon meghatározta a korszak gazdasági fejlődését irányító és a szellemi életben is öntudatára ébredő polgárság igénye saját gyökereinek, saját múltjának megismerésére, sőt, megalkotására. Ebben a konstrukciós folyamatban pedig a városok a polgári szabadságjogok és autonómia bölcsőiként és folyamatos fenntartóiként nyerték el méltó helyüket. Más szóval, természetesen leegyszerűsítve és sarkítva a sok szempontból megfogalmazott ideált, a 19. és korai 20. század várostörténészei számára a középkori városok „a szabadság kis szigetei” voltak „a feudális tengerben”, tehát a korszakban általánosan érvényesülő jogi és társadalmi rendszer ellentételezései, amelyből hosszas küzdelem árán a 19. századra kibontakozhatott a diadalmas új rend.¹⁵ Ennek az elképzelt fejlődésnek a letéteményesei pedig nem a városokban rezideáló uralkodók, főurak és főpapok, hanem az autonóm, saját szabályaik szerint élő és magukat igazgató kereskedők és iparosok voltak.

Ahhoz tehát, hogy a városkutatás és a rezidenciakutatás hasznosan egymásra találhasson, gyökeres fordulatra volt szükség a városokról és városlakókról való gondolkodásban. Fel kellett ismerni azt, hogy a városok kialakulása és jelenléte nem ellentétes a középkor hatalomgyakorlási mechanizmusaival, hanem éppen szerves része annak. A városok kialakulása az Alpoktól északra az esetek döntő többségében nem valamiféle spontán egyesülésre vagy mozgalomra vezethető vissza, hanem a város földesurának tudatos városformáló vagy éppen városalapító szerepére.¹⁶ A városi közösségek öngazgatása – néhány rövid, más szempontból is rendkívüli időszak kivételével – nem forgatta fel alapjában annak a politikai alakulatnak a kereteit, amelynek földrajzilag és igazgatási szempontból részét képezte, hanem inkább kiegészítette azt.¹⁷ Ezeket a gondolatokat, amelyek meggyökerezéséhez több történész-generáció beidegződéseinek tudatos feladására volt szükség, a középkor és a korai újkor embere magától értetődően élte meg. Hadd utaljak itt egyetlen példára: amikor Albrecht Dürer 1527-ben alaprajzokat készített leendő városok alapításához, a földesúr várát a tervek fontos alapelemeként jelenítette meg.¹⁸

---

15 A hagyományos szemléletmód kritikájához: VERHULST 1989.; OEXLE 2001.; BOONE 2012.

16 JOHANEK 2006.; JOHANEK 2011.

17 REYNOLDS 1997. 155–218. p.

18 SCHÜTTE 2006.

Rezidenciák és városok

A várostörténeti kutatás rezidencia-fogalma mellett érdemes a másik irányzat, a rezidencia-kutatás oldaláról is megvizsgálni, hogy vajon mennyiben volt meghatározó a városi tematika megjelenése a kutatási profil kialakításában és későbbi fejlődésében. A *Residenzenforschung* alap gondolatának megjelenése az 1970-es évek elejére tehető, amikor Hans Patze német történész (1919–1995) az osztrák várostörténeti munkaközösség (*Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung*) konferenciáján *Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts* (Földesúri rezidenciák kialakulása a Német-római Birodalomban a 14. században) címmel tartott előadást és jelentetett meg tanulmányt. Érdemes kiemelni, hogy az előadásnak helyet adó konferencia és a tanulmányt tartalmazó kötet címe *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert: Entwicklungen und Funktionen* volt, azaz a rezidencia-kérdés ilyen hangsúlyos formában elsőként várostörténeti kontextusban, a város és földesura viszonyának tárgyalásakor merült fel.¹⁹ Patze tanulmányát egy monográfia előkészítésének szánta, amelyet a német uralkodói Pfalzek lajstromba vételének folytatásaként *Landesherrliche Residenzen im Spätmittelalter* munkacímmel tervezett összeállítani.²⁰ Fő kérdése tehát az volt, hogyan lett az utazó uralom-gyakorlásból (*Reiseherrschaft*) a 14. századtól kezdődően egyre inkább stabil székhelyekkel rendelkező, megállapodott uralom-gyakorlás (*Residenzherrschaft*).

Patze, akinek kutatási területe nem elsősorban a várostörténet, hanem a magyarul még körülírással is nehezen visszaadható német *tartományi történelem*, a *Landesgeschichte* volt,²¹ a fenti izgalmas kérdés megválaszolását szisztematikus adatgyűjtésen alapuló kataszter összeállításával tervezte megalapozni. Ez a munka azonban meghaladta volna egyetlen kutató erejét, ezért a rezidenciákra és udvarokra összpontosító kutatások szervezésére 1985-ben munkabizottság alakult *Residenzenkommission* néven, Hans Patze munkahelye, az Akademie der Wissenschaften zu Göttingen keretében. Ugyanakkor a program megfogalmazói időbeli és térbeli korlátokat is felállítottak munkájuk behatárolására. Elsősorban az egykori Német-római Birodalom területén található uralkodói és főúri székhelyekre összpontosították figyelmüket, az 1200 és 1600 közötti időszakban, beleértve tehát az osztrák tartományokat, Cseh- és

---

19 PATZE 1972.

20 PATZE 1972. csillaggal jelzett 1. lábjegyzete: „Die geplante Monographie soll auf der Ebene der Territorialstaaten das vom Max-Palneck-Institut für Geschichte in Göttingen betreute Inventarwerk der deutschen Königspfalzen ergänzen.”

21 JOHANEK 2002. XI–XVIII.

Morvaországot, Sziléziát, Kelet-Poroszországot és Livóniát is. Ezen keretek kijelölését indokolja és egyben izgalmassá teszi a birodalom szinte áttekinthetetlenül szétagolt, számos egyházi és világi fejedelemségből álló szerkezete, amelyhez szorosan kapcsolódik ezek székhelyeinek kérdése. (Érdemes felhívni a figyelmet a *Residenzen* szó többes számú alakjára az elnevezésben, amely eleve a több-központúságot, illetve a különböző rezidenciák összehasonlítását teszi programadó elemmé.)

A munkacsoport sikeresnek bizonyult, a mai napig működik és állandó munkatársakat is alkalmaz. Konferenciákat szervez és több kiadványsorozatot is fenntart, amelyek közül a legnagyobb tekintélyre a *Residenzenforschung* című sorozat tett szert; e dolgozat megírásának időpontjáig 25 kötete jelent meg.²² A kutatás súlypontja természetesen az elmúlt negyedszázad alatt többször is módosult, mint ahogy a vezetők személye is változott. Patze betegsége miatt rövid időre Peter Johaneck, majd 1990-től Werner Paravicini vette át a bizottság elnöki tisztségét, mellette Jan Hirschbiegel és Jörg Wettlaufer játszik fontos szerepet. Irányításukkal a *Residenzenforschung* mint önálló kutatási irányzat nemzetközi elismerést nyert.²³ Ugyanakkor az 1990-es évek elejétől erőteljesen módosult a kutatás súlypontja: a kezdeti település-központú megközelítés helyett²⁴ a rezidenciákban élő és működő udvarok és az udvari kultúra kerültek az érdeklődés középpontjába, beleértve a rituálék és szemiológia tanulmányozását is. A rezidenciák funkcióit ebben a megközelítésben Werner Paravicininek a burgundiai hercegek udvaráról írott tanulmánya foglalja össze talán a legtömörebben:

- Ellátás: az udvar alapvető hétköznapi és ünnepi szükségleteinek kielégítése a fogalom anyagi értelmében (étkezés, ruházkodás, lakás)
- Biztonság: megfelelően védhető helyszín kiválasztása és ott a szükséges falak, védművek megépítése
- Reprezentáció: az udvar rangjához méltó pozitív kép fenntartása és az udvar fényének lehetőség szerinti emelése

---

22 Témánk szempontjából érdemes megjegyezni, hogy a sorozat kiadásának ötlete a munkabizottságot az 1980-as évek végén átmenetileg elnöklő Peter Johanecktól származik, aki az addigra már sikeresen működő *Städteforschung* című sorozat mintájára kezdte meg annak kiadását. Átvette egyebek mellett azt a gyakorlatot is, hogy a sorozat konferenciaköteteket és – többnyire disszertációkból származó – monográfiákat is közöl. Fontos információs fórum a *Mitteilungen der Residenzenkommission* címmel évi kétszer megjelenő hírlevél, amely elektronikus formában is hozzáférhető: <http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de/publ.php>.

23 PARAVICINI 2011.

24 Ennek az időszaknak az eredményeit foglalja össze a *Fürstliche Residenzen 1991* című kötet, mely túllép a Német-római Birodalom keretein és egész Európára kiterjedő áttekintést ad. Itt jelent meg Kubinyi András fentebb a 6. jegyzetben idézett tanulmánya, továbbá francia, angol, itáliai és lengyel témák feldolgozása is.

- Legitimáció: az udvar törvényességének alátámasztása az azt körülvevő külsőségek segítségével
- Integráció és kommunikáció: a hatalmi elit bevonása az udvar működésébe és az uralkodó családjával történő folyamatos kapcsolattartásba
- Adminisztráció: az uralkodó család birtokainak igazgatása gazdasági és jogi szempontból; az igazgathoz kapcsolódó igazságszolgáltatási tevékenység ellátása.²⁵

A munkabizottság konferenciáinak tematikája (1992: *Alltag bei Höfe*, 1994: *Zeremoniell und Raum*, 1996: *Höfe und Hofordnungen*, 1998: *Das Frauenzimmer*, 2000: *Erziehung und Bildung bei Höfe*, 2002: *Der Fall des Günstlings*) egyértelműen az itt vázolt koncepcióhoz igazodott. Csak 2004-ben kanyarodott vissza az érdeklődés a városokhoz, amikor *Der Hof und die Stadt* címmel rendeztek tanácskozást, ennek anyaga 2006-ban jelent meg.²⁶ Szerepe lehet ebben a visszatérésben annak is, hogy 2003–2007-ben látott napvilágot mintegy 200 (!) szerző közös munkájának eredményeképpen az évtizedekkel korábban tervezett rezidencia-kataszter módosított elgondolások szerint megszerkesztett első négy kötete.²⁷ A *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Ein dynastsich-topographisches Handbuch* sorozatot szerkesztői a kutatási program zászlóshajójának (Admiralschiff) tartják és további kötetek kiadását készítik elő. A munkabizottság 2010-ben megfogalmazott új programja a *Residenzstädte im alten Reich (1300–1800). Urbanität im integrativen und konkurrierenden Beziehungsgefüge von Herrschaft und Gemeinde* (Rezidencia- városok a Német-római Birodalomban, 1300–1800. Városiasság az uralom és közösség egyesítő és egymással versengő viszonyrendszerében) címet viseli. A program a politika-, település- és társadalomtörténet keresztmetszetében elhelyezkedő kutatást ígér, az eddignél tágabb időkeretek között, az udvari kultúra kései korszakára is kiterjesztve a figyelmet.²⁸ A témára vonatkozó adatokat ismét egy három kötetesre tervezett kézikönyv-sorozatban tervezik közreadni.²⁹

25 PARAVICINI 1991/2002.

26 *Der Hof und die Stadt* 2006.

27 *Höfe und Residenzen* 2003–2007.

28 PARAVICINI 2011. 19–21. p.

29 A kézikönyvek tervezett beosztása PARAVICINI 2011. 21–22. p. szerint:

- analytisches Verzeichnis der Residenzstädte und herrschaftlichen Zentralortgeordnet nach Reichskreisen
- Gemeinde, Gruppen und soziale Strukturen in Residenzstädten, Vergemeinschaftungsprozessen
- Repräsentationen sozialer und politischen Ordnungen in Residenzstädten, exemplarisch und synthetischer Teil, visuelle Zeichensysteme und performative Repräsentationen

Az udvarok kutatása az elmúlt két évtizedben Európa-szerte népszerű téma lett;³⁰ így részben a „konkurenciától” való eltávolodás igénye is indokolja a német kutatócsoport visszatérését a városi tematikához. A középkori királyságokban érvényesülő monarchikus államszervezet esetén természetesen sok tekintetben más kérdések merülnek fel a rezidenciák kutatásában, mint a Német-Római Birodalomban. Nem a sok párhuzamos uralmi gyakorlat, hanem egy hierarchikusan építkező rendszer különböző szintjeit képviselő rezidenciák és a hozzájuk kapcsolódó városok vizsgálata kerül előtérbe. Ezen belül az egyik kutatási irány kiemelt hangsúlyt helyez az uralkodói hatalomgyakorlás helyszíneire, az uralom szimbolikus és gyakorlati megnyilvánulásainak térbeli leképeződésére. Ide értendők nemcsak a királyi, hanem a különböző hercegi és arisztokrata lakhelyek és udvartartások is.³¹ Egy másik megközelítés a fővárosok megjelenését, az államszervezet, az uralkodói udvar és az ezeknek helyet adó települések kapcsolatát vizsgálja általánosságban, vagy egyes városok példáján, amelyek közül méltán áll a Nyugat legnagyobb középkori metropolisza, Párizs, az első helyen.³²

Az angolszász kutatásban más hangsúllyal is felmerült a rezidenciák kutatása, mint ahogy az angol *residence* szónak a jelentése is némiképp eltér a német *Residenz* fogalmától, annál általánosabb, nemcsak az uralkodók, hanem más elit társadalmi csoportok lakhelyét, berendezkedésének térbeli elemeit is magában foglalja. A témában frissen megjelent egyik kötet szerkesztői azonban joggal róják fel, hogy túlságosan kevés az összehasonlító vizsgálat; a legtöbb tanulmány egyetlen településre összpontosít. Hasonlóképpen ritkák azok a kutatások, amelyek több különböző elit csoport (földbirtokos, hivatali arisztokrácia, üzleti elit) lakóhelyét több országban párhuzamosan veszik szemügyre.³³ Ezek az építészettörténeti, szociológiai és társadalom-földrajzi elemeket is magukba foglaló kutatások már jóval túlmutatnak azon a kereten, amelyet a szorosabb értelemben vett várostörténet kijelöl, vagy amelybe a jelen tematikus kötet írásai illeszkednek.

---

30 Néhány ide kapcsolódó kutatási program és szervezet: Europa delle Corti (<http://www.europadellecorti.it/primapagina.htm>); The Society for Court Studies (<http://www.courtstudies.org>); Arbeitskreis „Höfe des Hauses Österreich” (http://www.oeaw.ac.at/home/thema/thema_200809_5.html); ESF Projekt „Palatium. Court residences as places of exchange in Late Medieval and early Modern Europe” (<http://www.courtresidences.eu/index.php/home/>) (letöltések: 2012. december).

31 STEANE 2001. figyelemre méltó, hogy a *Residenzenforschung*-sorozatban éppen a nem uralkodói rezidenciákról jelent meg kötet: JÄSCHKE 1990.

32 *Sedes regiae* 2000.; *Les villes capitales* 2006.; ROUX 2009. 83–96. p.

33 *Living in the city* 2008. Introduction, 14–15. p.

Közös témák, közös problémák

A várostörténet és a rezidencia-kutatás vázlatos kutatástörténeti áttekintése után fordítsuk figyelmünket azokra a főbb témakörökre, amelyek mindkét irányzat számára fontosak, és amelyek vizsgálatában egymás módszereinek, kérdésselvetésének figyelembe vétele új eredményekhez vezethet. Az általános szempontok bemutatását, mindenekelőtt az első nagyobb témakört tekintve, néhány gyakorlati példával is szeretném szemléltetni. Ezeket a példákat – mivel az *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv* hagyományosan a történeti Magyarország városaival foglalkozik – a Kárpát-medence tőszomszédságából, de azon kívülről, elsősorban Bécsből választottam.

Térbeli elrendezés

A rezidenciák és a városok esetében egyaránt döntő szerepe van a térbeliség szempontjának, ami több szinten is érvényesült. Az első és talán legfontosabb a település illetve a rezidencia helyszínének megválasztása, ami számos földrajzi, gazdasági és társadalmi tényező együttes hatását tükrözi. Ezek határozták meg, hogy a település milyen központi funkciók betöltésére volt alkalmas, ami természetesen változhatott az idők folyamán. Figyelmet érdemelt, hogy ha egy adott egyházi vagy világi birtokos kezén több város vagy több rezidenciának használható település volt, melyiket tartotta a leginkább alkalmasnak rezidenciája kiépítésére.

Bécs esetében például az elsődleges telepítő tényező a Duna és az abba ömlő Wien Fluss és egyéb patakok (Alser Bach, Ottakringer Bach) voltak, de szerepet játszott a hegység (Alpokalja, Bécsi erdő) és síkvidék (Bécsi-medence) találkozási pontja is. Mindezek kedveztek a regionális és távolsági kereskedelmi utak vonalvezetésének is.³⁴ Emellett nem elhanyagolható tényezőt jelentettek a római települési előzmények, amelyek a település szerkezetének, utcahálózatának egyes elemeit is meghatározták: a Herrengasse a római limes-út útvonalat követi, a Graben Vindobona légiószállásának vonalát viszi tovább, és még folytathatnánk a sort.³⁵ További magyarázatra szorul viszont, hogy a Babenberg, majd a Habsburg-dinasztia egymást követő generációi miatt Bécszet választották székvárosuknak. Ebből a szempontból Bécsnek az adott dinasztia uralmi területén belüli elhelyezkedését, expanziós vagy éppen védelmi politikájában

34 CSENDES 2001.; OPLL 2010a. 217–254. p.

35 A római és középkori település összefüggéséről friss ásatási eredmények alapján: GAISBAUER 2001.

játszott szerepét kell figyelembe venni. A város ideális kiindulópontot adott a cseh-morva területek, illetve a Kárpát-medence irányába történő terjeszkedéshez, és hídfőállást jelenthetett az ugyanezekből az irányokból várható támadásokkal szemben. Ezt igazolja Bécsnek II. (Jasomirgott) Henrik őrgróf, majd herceg (1141–1177), majd II. (Harcias) Frigyes (1230–1246), illetve Habsburg I. Rudolf (1278–1291) stratégiai terveiben betöltött szerepe. Ellentétes irányból ezért tartották a kezükben hosszabb-rövidebb időre I. István király és utódai (1030–1043 között), II. (Přemysl) Ottokár cseh király és osztrák herceg (1251–1278 között), majd 200 évvel később, 1485 és 1490 között Hunyadi Mátyás.³⁶

Mindez természetesen nem akadályozta meg az uralmon levő dinasztiát abban, hogy Bécs mellett más mellékrezidenciákat is kialakítson, és azokat részesítse előnyben. Így például Babenberg V. Lipót herceg Bécsből alig 50 km-re délre a Semmeringen átvezető kereskedelmi út mentén 1194-ben megalapította és fontos várral is ellátta Bécsújhelyt, amely azután III. (osztrák hercegeként IV.) Frigyes (1439–1493) alatt érte el középkori fénykorát, amikor az uralkodó – részben kényszerből – előszeretettel időzött itt családjával és udvartartásával. Fia, a szintén Bécsújhelyen született Miksa (1493–1519) viszont a burgundi tartományaihoz is közelebb eső és európai politikai terveinek megvalósításához sokkal kedvezőbb helyzetben levő Innsbruckot részesítette előnyben.³⁷

A térbeliség következő szintjén a rezidenciaként szolgáló épület: udvarház, vár, kastély településen belüli (vagy kívüli) elhelyezkedésének vizsgálata jelent közös kutatási szempontot a városkutatás és rezidenciakutatás számára. Figyelmet érdemel, hogy vajon ez az épület erősítve volt-e vagy sem, és hogy illeszkedett-e a település utcahálózatába, vagy pedig valamilyen természetes (magaslat vagy völgy, folyó, patak) vagy mesterséges (árok, fal) választóvonal elválasztotta-e attól. Ha ez utóbbi volt a helyzet, a szeparáció ellenére egy egységként fogható-e fel a vár és a város védelmi, gazdasági vagy éppen adminisztratív szempontból? Mít állapíthatunk meg a két településrész időbeli kapcsolatáról: a vár vonzotta-e magához a váralján egy vagy több magból utóbb kialakuló várost; vagy egy közös alapítás eredményeként, alaprajzilag is egységes koncepció részeként jött-e létre mindkét elem; vagy pedig a város volt az elsődleges és utólag épültek mellé (esetleg meglévő településrészek elbontásával bele) a vár és egyéb rezidenciális épületek? Végül: milyen következményekkel járt a rezidencia megszüntetése vagy áthelyezése az annak korábban helyet adó település topográfiájára nézve?³⁸

36 OPLL 2001.; KUTHAN 1996.; OPLL 2010b.

37 GERHARTL 1966.; HYE 1997.

38 KUBINYI 1981. ezeket a lehetőségeket egy konkrét példa, Buda fejlődése okán tekintette át, bőséges elméleti irodalommal. A kérdést a korai városfejlődés szempontjából tárgyalja,

A számos elméleti lehetőséget ismét Bécs példájával szeretném jobban megvilágítani, amely a térbeliség mellett az időbeli szempontokat is jól illusztrálja. Az első dinasztikus székhely, a Jasomirgott Henrik által emelt rezidencia a városon belül, a korábbi római katonai tábor nyugati sarkában helyezkedett el. Az épület formájáról annak teljes elbontása és régészeti kutatásának nehézségei miatt igen keveset tudunk, de valószínűsíthető, hogy viszonylag szervesen illeszkedett a város szövetébe. Elhelyezkedésére utal a mai Am Hof tér neve. A 13. század második felében ezt a korai székhelyet egy újabb, nagyobb és védelmi szempontból is jóval prominensebb épület, a mai Hofburg helyén, az akkori város délnyugati peremén emelt Burg váltotta fel. Egyes vélemények szerint az új vár építése már a 13. század elején, a városfalak kibővítésével (nagyjából a mai Ring vonalán belül) megkezdődött. A helyszín és az épület jellegének változása a dinasztia és a város viszonyának eltolódását is jelzi: az új helyén a vár a polgárságtól szeparálva, azt kontrollálva, de azzal mégsem elvegyülve pozicionálta a hercegi (majd főhercegi) udvart. A periferikusabb helyzet egyúttal az épületegyüttes bővítésére és a fokozatosan kiépülő kibővített városfalakkal való szerves egybekapcsolására is lehetőséget adott.³⁹

A rezidencia és város térbeli kapcsolata nem szűkíthető le a szűkebb értelemben vett uralkodói, fejedelmi vagy földesúri lakóépületre, hiszen a székhelyként szolgáló települést behálózták a felsőbbség céljait szolgáló egyéb, gyakran igen reprezentatív, máskor inkább gyakorlati funkciókat betöltő épületek. Ez utóbbi csoportba tartoztak a gabona és egyéb termények és eszközök tárolására szolgáló tárházak, raktárak, valamint fegyvertárak, amelyek az udvar és a hozzá tartozó fegyveres alakulatok ellátásához kapcsolódtak, de kereskedelmi jelentőségük is lehetett. Ezeknél prominensebb szerepet töltöttek be a fejedelmi család emlékezetének megőrzésére hivatott egyházi épületek: templomok, kolostorok, kápolnák. Szintén a rezidencia fényét emelték és egyben a dinasztia legitimitációját is alátámasztották a legfontosabb rezidencia-városokban a késő középkor és korai újkor folyamán alapított egyetemek. (Nem véletlen, hogy a legtöbb német egyetem, és hasonlóképpen a prágai Károly és a krakkói Jagelló Egyetem is a mai napig az alapító személyének, dinasztiaiák nevét viseli.)⁴⁰

---

kevésbé a rezidenciális elemre helyezve a hangsúlyt BRACHMANN 1995.; a Földközi-tenger vidéke városi váraira és palotáira: *Les palais* 2004.

39 OPLL 2010a. 248–251. p. A bécsi Hofburgban 2004 óta folyik egy nagyszabású kutatási program az Österreichische Akademie der Wissenschaften Művészettörténeti Bizottsága keretében, az eredmények publikálását 2014-re tervezik, ld. http://www.oeaw.ac.at/shared/news/2012/pdf/PI_Die%20Wiener%20Hofburg_neu.pdf (letöltés: 2012 december).

40 SCHWINGES 2007.; BÜNZ 2011.

Vessünk egy pillantást Bécsre ezen járulékos rezidenciális épületek szempontjából is. A raktárakról, tárházakról a középkort illetően – a Fegyvertárat leszámítva⁴¹ – sajnos nem sok információval rendelkezünk. Annál fontosabb topográfiai és művészeti szempontból is a város szívében elhelyezkedő Stephansdom, amelyet IV. Rudolf (1339–1365) tett apósával, IV. Károllyal és annak prágai építkezéseivel vetekedve a Habsburg család szimbolikus dinasztikus kultuszhelyévé. Ezt tanúsítja a templom pompásan megújított nyugati kapuzatán az ifjú uralkodó ma is megcsodálható teljes alakos szobra és az épület altemplomában kialakított családi kriptában elfoglalt központi helye.⁴² Még tanulságosabb a szintén IV. Rudolf által 1365-ben alapított bécsi egyetem városon belül elfoglalt helyének kérdése. Az eredetileg kiszemelt helyszín az akkorra már funkcióját veszített régi Babenberg-vár és a szintén Jasomirgott Henrik által alapított Schottenstift között, a város nyugati részén volt. Ezt a tervet azonban a diákság zavargásaitól, rendbontó életmódjától tartó lakosság tiltakozása miatt meg kellett változtatni. Így került végül is a város átellenes, északkeleti sarkába, az ún. Stubenviertelbe, más hercegi tulajdonú épületek közelébe az új intézmény.⁴³

A fentebb felsorolt prominens épületeken kívül rengeteg további kapcsolódási pontot figyelhetünk meg a rezidencia és az annak helyet adó város helyrajza között. Ezek közül a legfontosabb a (többek között Bécsben is megfigyelhető) közös védművek, fal- és árokrendszerek kérdése. A késő középkor és korai újkor folyamán ezen kívül más infrastrukturális fejlesztések, például a vízvezetékek, csatornázás, utcakövezés is erősíthették a topográfiai kapcsolatot. Mindezek nemcsak funkcionális célokat szolgáltak, hanem – amint az egykorú leírásokból, úti beszámolókból is megbizonyosodhatunk róla – a település és a dinasztia presztízsének emelésére is alkalmasak voltak.⁴⁴

További, áttételesebb, de nem kevésbé jelentős következménye volt a rezidencia és város topográfiai kapcsolatának az uralkodó, fejedelem udvarának állandó közelségét kihasználni igyekező arisztokraták és prelátusok városi házainak, mellékrezidenciáinak megsokasodása. Mivel a városok központjának területe az imént említett védművek megépítése vagy egyéb földrajzi korlátok miatt viszonylag szűk volt, ez a tömeges beköltözés a polgárság jelenlétének korlátozásához, külvárosokba szorulásához, a korábbi polgári lakónegyedek felszámolásához vezethetett. Az ebből eredő társadalmi konfliktusokra az aláb-

---

41 *Zeughaus* 1977.

42 KOHN 2006.

43 MÜHLBERGER 2001. 334–338. p.

44 A városi védművek gazdag irodalmából: WAGENER 2010.; TRACY 2000.; az infrastruktúráról: SYDOW 1981.

biakban még visszatérek. Új, kifejezetten rezidencia-városok kialakítását szolgáló alapítások alkalmával az itt vázolt fejlődést mintegy megelőlegezve a teljes település alaprajzi elrendezését az udvar, az azt kiszolgáló személyzet valamint az udvar vonzáskörében élő nem polgári lakosság elhelyezésének rendelték alá. Ennek iskolapéldája az 1432 és 1753 között a Braunschweig-lüneburgi hercegség székhelyeként szolgáló Wolfenbüttel alaprajza.⁴⁵

Itt kell röviden szólni a város köztereinek alkalmi felhasználásáról az ott székelő fejedelem és udvara céljaira. A fejedelmek részvételével zajló egyházi körmeneteken és misztériumjátékokon kívül elsősorban különböző bevonulásokra, fogadásokra, sporteseményekre kell gondolni.⁴⁶ Bécs vonatkozásában ilyen volt például a Scharlachrennen elnevezésű, a város utcáin zajló lóverseny, amely díjáról, egy skarlátszínű kelméről kapta elnevezését. A világi célú felvonulásokat tekintve pedig számunkra talán a legismertebb Hunyadi Mátyás és seregének bevonulása Bécsbe az 1485-ös ostrom után, amelyet a leírások mellett Philostratos-Corvina iniciáléja örökített meg, melyen a gyermek Corvin János egy díszes pódiumon látható a háttérben a város tornyaival.⁴⁷

A fentieket összegezve úgy tűnik, az utóbbi évek kutatásainak eredményeképpen új kép van kialakulóban az uralkodók és városukban rezideáló földesurak szerepéről a városi tér és az azt körülvevő táj formálásában, tervszerű átalakításában. Ideális esetben ezek az erőfeszítések egyszerre szolgálták a város szükségleteit és az uralkodó reprezentációját; de bőséggel találhatók példák arra is, hogy az érdekellentétek komoly konfliktusokhoz vezettek.⁴⁸

Gazdasági és társadalmi kölcsönhatások és konfliktusok

Szinte magától értetődő, hogy rezidencia és város nemcsak helyrajzi, hanem gazdasági és társadalmi szimbiózisban is élt egymással. Ennek legtöbbször hangsúlyozott aspektusa az udvar mint felvevőpiac szerepének kiemelése, esetenként utalva az ellátás hiányosságaiból adódó feszültségekre, válsághelyzetekre is. Az udvari szállítók és az általuk közvetített luxusárúk a kereskedelmi forgalom viszonylag jól dokumentált szegmensét alkotják, és gyakran a régészeti feltárások anyagában is megtalálhatók.⁴⁹ A bécsi városi számadáskönyvek

---

45 SCHWARZ 2008.

46 *Adventus* 2009.

47 BERG 1990.; KOCH 1973.

48 WETTLAUER 2006. és további cikkek a *Der Hof und die Stadt* 2006 kötetből.

49 *Atelier Hofwirtschaft* 2007.; *Luxus und Integration* 2010.; EBERLE 2011. Magyar vonatkozásban: KUBINYI 1959.

például – a magyar területen legteljesebb sorozatban fennmaradt pozsonyiakhoz hasonlóan – rendszeresen felsorolják a város vezetése által a hercegek és az udvarukba látogató vendégek számára juttatott ajándékokat, amelyek természetesen nem polgári, hanem fejedelmi igényszintet tükröznek, csakúgy, mint az előkelő vendégek részére rendezett lakomák élelmiszer-beszerzései.⁵⁰ Az udvar jelenléte természetesen a helyi kézművesség differenciálódására is jótékonyan hatott: több és különlegesebb szakma művelői találhattak megélhetést még olyan városokban is, amelyek méretük, népességük száma alapján nem nyújtottak volna erre lehetőséget.

A rezidencia-városokban a szolgáltatások, köztük az orvosi kezelések is általában nagyobb változatosságban és jobb minőségben voltak elérhetőek. Ezt tanúsítja többek között egy különleges forrás, Johannes Tichtel bécsi orvos és egyetemi professzor naplószerű feljegyzései, aki rendszeres listát vezetett arról, hogy mikor milyen szolgáltatással állt a hercegi illetve császári udvar, majd az 1480-as évek második felében Hunyadi Mátyás és udvartartása rendelkezésére. Ugyanitt azt is feljegyzzi, hogy gyermekeinek milyen ajándékokkal kedveskedett a születésnapjukon, tükrözve azt a tendenciát, hogy az udvar fogyasztási szokásai a polgárságra is hatással voltak.⁵¹

Több és alaposabb kutatás és a források szélesebb körének bevonása szükséges annak tanulmányozására, miként hatott az udvarok, fejedelmi rezidenciák jelenléte a migrációs folyamatokra. Általánosságban elfogadhatjuk a szakirodalomnak azokat a megállapításait, amelyek a jobb munkalehetőségek révén erősebb, de differenciált bevándorlást jeleznek: a közép- és alsósztintű személyzet többnyire helyből vagy a rezidencia-város közvetlen környezetéből verbuválódott, míg a nagyobb szakértelemmel rendelkezők távolabbról érkeztek. Egyes szerzők kifejezetten „rezidenciavárosi társadalomról” beszélnek, ez alatt értve nemcsak a személyzet és a szolgáltatók magasabb arányát, hanem a rezidenciák társadalmi katalizátor szerepét, azaz az oktatási és művelődési lehetőségek szélesebb körét, a színvonalasabb iskolákat és a fentebb már említett fejedelmi alapítású egyetemeket.⁵²

Az udvari és városi társadalom keveredésének azonban komoly korlátai is voltak. A két közegnek nemcsak a vagyoni szintje és életvitele, hanem jogrendje is lényegesen eltért egymástól. Mindez számos konfliktus forrásává vált, elsősorban olyan időszakokban, amikor az erőforrások szűkössége vagy a háborús helyzet amúgy is feszültté tette a viszonyt a polgárság és az udvar között, és amikor az uralkodó vagy a földesúr gyakran maga szegte meg a település

---

50 RAUSCH 1964.

51 KARAJAN 1855.

52 *Städtisches Bürgertum* 2011.

számára korábban biztosított kiváltságokat. A korai újkorban – részben a jobb forrásadottságok, részben a katonai konfliktusok és az államfejlődés politikai feszültségei miatt – a korábinál gyakrabban találkozunk ezekkel a konfliktushelyzetekkel.⁵³ A küzdelem végeredménye igencsak kétesélyes volt, és ugyanúgy járhatott a földesúr elűzésével, rezidenciájának áthelyezésével (például Göttingenben, vagy a kölni érsek Bonnba költözése és több más püspök erőszakos eltávolítása esetén), mint az udvar hatalmi pozíciójának és a városi hatóságok alávettségének megerősödésével (mint ahogyan Bécsben az 1521-es felkelés véres leverése – az ún. Wiener Neustädter Blutgericht – után történt).

Az egyik sarkalatos pont az idegenek és nem-polgári elemek beengedése volt a városi közösségbe, mivel ez az évszázadok során a polgárjog megszerzésével és a polgárfelvétellel kapcsolatos jogszokások megsértését jelentette. Kérdéses volt a betelepülők feletti bírói joghatóság, és hogy tagjai lehettek-e a város tanácsának. A városok ehhez minimális feltételként az adófizetésben való részvételt, a városi közösség terheihez való hozzájárulást szabták meg, de nem minden esetben voltak képesek akarataikat keresztülvinni. A város területe feletti joghatóság részeként értelmezhető a rendészeti autonómia is, amely egyrészt erkölcsrendészeti kérdésekre terjedt ki, másrészt a kereskedelmi élet szabályozására, a harmadik fő területe pedig az építésrendészet és területhasználát ellenőrzése volt.

Belátható, hogy az udvar érdekei a társadalmi térhasználatot tekintve, különösen ha a tér korlátozottan állt rendelkezésre vagy erős szimbolikus jelentőséget is hordozott, ellentétesek, illetve könnyen ellentétbe kerülhettek a polgárságéval. Hangsúlyosan nyilvánult ez meg például a plébániatemplom esetében, amikor az uralkodó, kegyúri jogával élve – vagy visszaélve – korlátozhatta a közösség vagy egyes tagjai címerhasználatát és helyette saját reprezentációjá eszközül használta fel az épületet.⁵⁴ Az udvar jelenlétének hatása megterhelő lehetett békeidőben is, de még inkább katonai fenyegetettség esetén. A rezidencia-városok joggal érezhették, hogy jelentős stratégiai többlet-kockázatot viselnek és a háborús veszélyeknek jóval inkább ki vannak téve, mint azok a települések, amelyek mentesek voltak az uralkodó vagy földesúr ott-tartózkodásától.

Mindezek a területhasználati, társadalmi, gazdasági és katonai sajátosságok összességében felvetik azt a kérdést, hogy a rezidencia-város sajátos várostípusnak tekinthető-e. A városi és nemesi jogrend sajátos keveredése, a városi és udvari, illetve nemesi társadalom összefonódása valamint a sajátos, a földesúr

---

53 *Der Hof und die Stadt* 2006 címében, témaválasztásában is szorgalmazza ezen konfliktusok kutatását. Ld. még JOHANEK 1997.

54 MÜLLER 2011.; Bécs vonatkozásában: KOHN 2006.

igényeinek megfelelő térbeli elrendezés mindenképpen ebbe az irányba mutat. A Német-római Birodalom számos városa jó példát ad a fogalom használhatóságára, magyarázó erejére – de vajon mi a helyzet máshol, a monarchikus modell követő, erősebben központosított államalakulatok esetében? A kérdésre tanulmányom utolsó részében, néhány magyar historiográfiai vonatkozás áttekintésével szeretnék részleges választ adni.

Városok és rezidenciák a magyar kutatásban

„Úgy vélem, hogy a rezidenciakutatás vitás kérdéseire a magyar viszonyok több szempontból fényt vethetnek” – fogalmazott Kubinyi András 1994-ben.⁵⁵ Valóban, a tágabb értelemben vett *Residenzenforschung* irányzata korán fogadtatásra talált a magyar történészek, régészek és művészettörténészek részéről is. Sőt, ha az 1950-es évektől az 1980-as évekig zajlott, a királyi székhely és a főváros kapcsolatát több szempontból elemző „budai vitára” gondolunk, úgy is fogalmazhatunk, hogy a rezidenciakutatás már a fogalom és a hozzá tartozó, fent vázolt szervezeti keretek kialakulása előtt számos művelőre talált hazánkban, akik közül Kumorovitz L. Bernát, Fügedi Erik, Gerevich László, Kubinyi András és Zolnay László nevét emelhetjük ki. A vita részletes bemutatása nem e rövid áttekintés feladata.⁵⁶ Azt azonban mindenképpen fontos kiemelni, hogy az ott felmerülő kérdések: az uralkodói székhely megválasztásának szempontjai; a székhely kapcsolata az azt körülvevő vagy hozzá csatlakozó településsel és annak társadalmával; mindezek időbeli változásának okai és kihatásai a *Residenzenforschung* lényegi kérdéseit érintették, még ha hivatalosan nem is ennek égisze alatt tárgyalták azokat.

A fent említett 1972-es osztrák konferencián két magyar kutató, Fügedi Erik⁵⁷ és Kubinyi András⁵⁸ is előadott, tanulmányaik azóta is idézett alapmunkák a magyar kutatás számára. Kubinyi az uralkodói várospolitikával, míg Fügedi a magánföldesúri városokkal és mezővárosokkal foglalkozott. Mindkét esetben a városok földesurának aktív városformáló szerepe állt a középpontban, ami a városi társadalomra és igazgatási rendszerre éppúgy hatással volt, mint a város szerkezetére és alaprajzára, de egyik esetben sem a földesúr lakhelye, rezidenciája állt az elemzések középpontjában. Ezt a szempontot, a főúri rezidenciák

---

55 KUBINYI 1994. 303. p.

56 A részletek megtalálhatók Spekner Enikő és Magyar Károly tanulmányaiban a jelen kötetben. Ld. továbbá: MAGYAR 2008. különösen 9–30. p.

57 FÜGEDI 1972a., magyarul: FÜGEDI 1972b.

58 KUBINYI 1972.

kérdését Kubinyi András a *Residenzenkommission* egyik korai konferenciáján tartott előadásában vizsgálta meg. Az Újlaki és Kanizsai családok mint a késő-középkori arisztokrácia két nagyhatalmú képviselője rezidenciáira vonatkozó forrásanyag alapos áttekintése alapján megállapította, hogy a 15. századi állandó bárói rezidenciák többsége a királyi székhelytől mintegy 200–300 km távolságban helyezkedett el, és a rezidenciák településhálózati szerepét tekintve a nagybirtokosok a maguk birtokterületén belül utánozták a királyt.⁵⁹

Kubinyi András az 1990-es években több más nemzetközi konferencián is képviselte a magyar várostörténeti kutatás – ezen belül is természetesen elsősorban saját, rezidenciákra vonatkozó kutatásainak – eredményeit, és gazdagította magyar vonatkozású példákkal az európai rezidenciák kutatását.⁶⁰ Figyelme kiterjedt az egyházi, azaz érseki és püspöki rezidenciákra és a püspökvárosokra is.⁶¹ Legalább ennyire fontos, hogy közvetítette a magyar kutatás felé is a *Residenzenforschung* irányzatának kérdésfelvetését és eredményeit.⁶² Az utóbbi területen tevékenysége igen sikeresnek mondható, nem utolsósorban oktatói munkássága révén: számos tanítványa, későbbi kollégája alkalmazta ezt a megközelítési módot várak, városok, településszerkezet vagy éppen az uralkodói itineráriumok elemzése során.⁶³ Melyek azok a főbb kérdések, témák, amelyek a hazai kutatásban az utóbbi időben összekapcsolják a városkutatást és rezidencia-kutatást?

Részben már a budai vitánál is előkerült, de az utóbbi évek kutatásai során ismét hangsúlyt kapott a politikai változások és az új rezidenciák kiépítésének összefüggése. Az utóbbi évek publikációi között a jelen tematikus blokkban kellő alapossággal bemutatott Esztergom, Fehérvár, Óbuda és Buda mellett az uralkodói székhely Visegrád⁶⁴ és Temesvár⁶⁵ is feldolgozást nyert monográfiákban és cikkekben, topográfiai, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt. Mindkét példa amiatt is érdekes, mert a történész és régész szerzők nemcsak a királyi székhely kialakulásával, hanem az uralkodó és az udvar távozása utáni helyzettel, a városok további sorsával is foglalkoznak.

---

59 KUBINYI 1991b. Az Újlaki családra vonatkozó kutatásait folytatta és további elemzéssel támasztotta alá FEDELES 2011.

60 KUBINYI 1995a.; KUBINYI 1995b.

61 KUBINYI 1990. (Eger, Várad); KUBINYI 1999.

62 SZENDE 2008. 24., 29. p.

63 PI. VIRÁGOS 2006.; VÉGH 2006–2008.; MÉSZÁROS 2009.; LASZLOVSZKY 2009.; VÉGH 2011.

64 MÉSZÁROS 2009.; VÉGH 2004.; VÉGH 2011.; KONDOR 2008.; KONDOR 2012.

65 PETROVICS 1999.; PETROVICS 2008.

Új elem, összhangban a tanulmány első részében említett nemzetközi tendenciákkal, az uralkodói hatalom hangsúlyosabb megjelenítése, szerepének hangsúlyozása a városok kialakulásában és topográfiai fejlődésében.⁶⁶ Míg korábban e tekintetben elsősorban a várak, paloták vagy udvarházak elhelyezkedését, a védművekhez és az utcahálózathoz viszonyított helyét vette figyelembe a kutatás, az újabb feldolgozások tekintettel vannak más egyházi és világi épületekre, többek között kolostorokra is.⁶⁷ Izgalmas új szempontokat vet fel a mesterségek topográfiájának átrendeződése Pozsonyban az udvar közelsége miatt Zsigmond király uralkodásának utolsó éveiben, amikor ez a város lett az uralkodó fő tartózkodási helye.⁶⁸

A nem uralkodói székhelyek közül a püspökvárosok – mint – rezidenciák – kutatása is komoly lendületet kapott az utóbbi időben. A művészettörténeti kutatás kiemelte, hogy Magyarországon a püspöki palota és a hozzájuk tartozó kápolnák és más épületek nem a városok központjában, hanem attól térben elkülönülve, periferikusan helyezkedtek el.⁶⁹ Ugyanakkor a külföldi példák fényében figyelmet érdemel az a – hazai szemmel természetesnek tartott – tény, hogy a püspököket nem üzték el székvárosuk lakói, az egyházfők (az oszmán hódoltság időszakát leszámítva) helyben maradtak. Az utóbbi évtizedekben szinte minden középkori püspöki székhelyen folytak régészeti és történeti kutatások (utóbbiaknak gyakran lendületet adott a szóban forgó egyházmegye alapításának millenniuma), beleértve a szomszédos országok területén levőket (Várad, Gyulafehérvár, Nyitra, Zágráb) is.⁷⁰ Mindez jó alapot adhat egy átfogó, rezidenciaváros-központú áttekintéshez, amely az épületek és topográfia sajátosságai mellett arra a kérdésre is választ adhat, hogy az életszínvonalat, az anyagi és szellemi kultúrát miként befolyásolta a püspöki jelenlét.

Egy másik fontos, eddig csak részlegesen tárgyalt kérdés a főúri rezidenciák és a városképződés illetve városfejlődés összefüggésének megvilágítása. Milyen hatással volt a földesúr jelenléte a mezővárosokra? Milyen szerepet játszottak a kolostoralapítások (elsősorban a ferencesek és pálosok), valamint az ispotályok az adott főúr és székvárosa kapcsolatában? Rokonthatók-e ezek a települések bármilyen szempontból a Német-római Birodalom rezidenciavá-

---

66 MAGYAR 2007.; SZENDE–VÉGH s.a.

67 SZENDE 2006.; LASZLOVSZKY 2009.

68 MAJOROSSY 2011.

69 KOSZTA 1995.; SZAKÁCS 2006.

70 Teljes bibliográfiát helyszűke miatt nem idézek. Összefoglalóan ld. SZENDE 2010. A Magyar Várostörténeti Atlasz sorozatában jelenleg Pécs és Vác feldolgozása folyik. Pécs mint püspöki rezidencia kérdésével Varga Szabolcs foglalkozik a Pécs monográfia kiadás előtt álló kötetében, amely témáról a 2011. évi Magyar Várostörténeti Konferencián A püspök városa, vagy az Oszmán Birodalom előretolt helyőrsége: Pécs (1526–1541) címmel tartott előadást.

rosaival? Vannak-e Közép-Kelet-Európára jellemző vonások? Az összehasonlítás szempontjából érdekes lehet, hogy mivel a cseh korona országai a Birodalomhoz tartoztak, a cseh és morva területek feldolgozása megtalálható a *Residenzenforschung* sorozat kézikönyveiben is – de mi volt a helyzet például Lengyelországban vagy a Kárpát-medencétől délre?

Végezetül sajátos problémaként kezelendők az oszmán-török korban bekövetkező változások, amelyek éppen rezidenciális szempontból voltak a legerősebbek, és ebben a megközelítésben új értelmezést kaphatnak. A hódoltsági területen ugyanis a helyi lakosság többé-kevésbé megmaradt, illetve helyenként menekülőkkel, újabb beköltözőkkel is kiegészült, ugyanakkor a földesurak a legtöbbször elköltöztek a városból. Ez nyilvánvalóan hatással volt az elhagyott rezidenciára és a szóban forgó nemesek új megtelepedésének helyére is. Hasonlíthatók-e az előbbieket a nyugat-európai felhagyott rezidenciákhoz? Milyen változásokat idézett elő a helyi társadalomban a földesúr és udvarának távozása, majd később esetleges visszatérése?

Kérdések, releváns kutatási eredmények tehát lennének bőven. A magyar kutatás nemzetközi kapcsolataiban azonban e tekintetben Kubinyi András halála óta sajnálatos módon jelentősen beszűkültek. Pillanatnyilag az építészettörténeti, épülete régészeti témájú konferenciák és kötetek kivételével⁷¹ kevés olyan fórum van, ahol a magyar eredmények rendszeresen recepcióra találhatnának a témával foglalkozó nemzetközi kutatásban. Éppen ilyen fontos lenne a magyar részvétel a friss kutatási irányzatok, kérdésselvetések gyorsabb és alaposabb megismerése, integrálása érdekében. Biztató fejlemény, hogy a *Residenzenforschung* munkacsoport 2011-ben megjelent új programadó kötetében is hangsúlyozza az európai összehasonlítás igényét, és ennek érdekében német területen kívüli szakértőket kért fel egyes tanulmányok kommentálására.⁷² Amint azt az *Urbs* jelen kötete és az alapját képező konferencia is tanúsítja: a magyar kutatások is aktívan hozzájárulhatnak ennek a kutatási irányznak a további kiterjesztéséhez.

---

71 Itt elsősorban Feld István munkásságát kell kiemelni, többek között: FELD 1992.; FELD 2009.; FELD 2010. Ide kapcsolódhat az alkalmankénti magyar részvétel az ESF „PALATUM: Court Residences as Places of Exchange in Medieval and Early Modern Europe” nevű nemzetközi kutatási hálózatban (<http://www.courtresidences.eu>).

72 *Städtisches Bürgertum* 2011. Ezt az elemet a kötetéről készült recenzió is hangsúlyozza: <http://www.sehepunkte.de/2012/06/21259.html> (letöltve 2012 december).

Hivatkozott irodalom

- Adventus* 2009. *Adventus. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt.* Hg. PETER JOHANEK – ANGELIKA LAMPEN. Köln–Weimar–Wien, 2009. (Städteforschung A 75)
- Atelier Hofwirtschaft* 2007. *Atelier Hofwirtschaft. ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit.* Hg. JAN HIRSCHBIEGEL – WERNER PARAVICINI. Kiel, 2007.
- BÁCSKAI 2003. BÁCSKAI VERA: Várostörténet. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek.* Szerk.: BÓDY ZSOMBOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Budapest, 2003. 243–257. p.
- BERG 1990. BERG, HEINRICH: Das „Scharlachrennen“ – der mittelalterliche Wiener „Pallio“. *Wiener Geschichtsblätter*, 45 (1990) 112–113. p.
- BOUCHERON–MENJOT 2003. BOUCHERON, PATRICK – MENJOT, DENIS: La ville médiévale. Les cités du monde chrétien. In: *Histoire de l'Europe urbaine I. De l'Antiquité au XVIIIe siècle. Genèse des villes européennes.* Ed. JEAN-LUC PINOL. Paris, 2003. 297–316. p.
- BRACHMANN 1995. HANSJÜRGEN BRACHMANN (Hg.): *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa.* Berlin. 1995.
- BÜNZ 2011. BÜNZ, ENNO: Die Universität zwischen Residenzstadt und Hof im späten Mittelalter. Wechselwirkung und Distanz, Integration und Konkurrenz. In: *Städtisches Bürgertum.* 2011. 229–254. p.
- CSENDES 2001. CSENDES, PETER: Das Werden Wiens. Die Siedlungsgeschichtlichen Grundlagen. In: *Wien. Geschichte einer Stadt* 1. 2001. 55–94. p.

- Der Hof und die Stadt* 2006. *Der Hof und die Stadt. Konfrontation, Koexistenz und Integration im Verhältnis von Hof und Stadt in Spätmittelalter und früher Neuzeit.* Hg. WERNER PARAVICINI, JÖRG WETTLAUFER. Sigmaringen, 2006.
- DILCHER 2001. DILCHER, GERHARD: Die Bischofsstadt. Zur Kulturbedeutung eines Rechts- und Verfassungstypus. *Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung*, 7 (2001) 1. sz. 13–38. p.
- DU CANGE 1710. DU CANGE, CHARLES DU FRESNE: *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis*. 10 Bde. Frankfurt am Main, 1710. Reprint Niort, 1883–1887.
- EBERLE 2011. EBERLE, MARTIN: Von der höfischen Manufaktur zur autonomen Industrie: Hofkünstler, Hofflieferanten und wirtschaftliche Initiativen. *Städtisches Bürgertum*, (2011) 81–110. p.
- FEDELES 2011. FEDELES TAMÁS: Galgóc az Újlaki éraban. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk.: BÁRÁNY ATTILA, PAPP KLÁRA, SZÁLKAI TAMÁS. Debrecen. 2011. 195–222. p.
- FELD 1992. FELD, ISTVÁN: Spätmittelalterliche Residenzen in Ungarn. *Château Gaillard*, 15 (1992) 171–188. p.
- FELD 2009. FELD, ISTVÁN: Visegrád und Buda – die Königsresidenzen Ungarns im Spätmittelalter. In: *Von der Burg zur Residenz*. Hg. JOACHIM ZEUNE. Braubach, 2009. 85–94. p.
- FELD 2010. FELD ISTVÁN: Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása – Archaeological Research into Medieval Castles and Residences. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon – Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in*

- Hungary*. Szerk.: BENKŐ ELEK, KOVÁCS GYÖNGYI. Budapest, 2010. 495–520. p.
- FOUQUET 2008. FOUQUET, GERHARD: Stadt und Residenz im 12.–16. Jahrhundert – ein Widerspruch? In: *Stadt, Handwerk, Armut. Eine kommentierte Quellensammlung zur Geschichte der frühen Neuzeit*. Hg. KATRIN KELLER, GERHARD DIESENER, GABRIELE VIERTTEL. Leipzig, 2008. 163–185. p.
- FÜGEDI 1972a. FÜGEDI Erik: Mezővárosaink kialakulása a 14. században. *Történelmi Szemle*, 14 (1972) 321–342. p.
- FÜGEDI 1972b. FÜGEDI, ERIK: Die Ausbreitung des städtischen Lebensforms. Ungarns oppida im 14. Jahrhundert. In: *Stadt und Stadtherr*. 1972. 165–192. p.
- Fürstliche Residenzen* 1991. *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*. Hg. HANS PATZE, WERNER PARAVICINI. Sigmaringen, 1991. (Vorträge und Forschungen 36.)
- GAISBAUER 2001. GAISBAUER, INGEBORG: Ein Beitrag zu spätantiker und erster mittelalterlicher Besiedlung in Wien. Am Beispiel der Grabungsergebnisse in Wien 1, Tuchlauben 17. In: *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage*. Hg. SABINE FELGENHAUER-SCHMIEDT, ALEXANDRINE EIBNER, HERBERT KNITTLER. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 17 (2001) 215–223. p.
- GERHARTL 1966. GERHARTL, GERTRUD: Wiener Neustadt als Residenz. In: *Friedrich III Kaiserresidenz Wiener Neustadt. Ausstellungskatalog*. Wien, 1966. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 29.) 104–131. p.
- GYÖRFFY 1963–1998. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1–4. kötet. Budapest, 1963–1998.

- Hofwirtschaft* 2008. *Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und früher Neuzeit.* Hg. GERHARD FOUQUET, JAN HIRSCHBIEGEL UND WERNER PARAVICINI. Ostfildern, 2008. (Residenzenforschung 21.)
- Höfe und Residenzen* 2003–2007. *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Ein dynastisch-topographisches Handbuch.* Hg. WERNER PARAVICINI. Ostfildern, 2003.; *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe*, hg. WERNER PARAVICINI, bearb. JAN HIRSCHBIEGEL, JÖRG WETTLAUER, Ostfildern, 2005.; *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Hof und Schrift*, hg. WERNER PARAVICINI, bearb. JAN HIRSCHBIEGEL, JÖRG WETTLAUER, Ostfildern, 2007. (Residenzenforschung 15. I/1–III.)
- HYE 1997. HYE, FRANZ-HEINZ: *Das goldene Dach Maximilians I und die Anfänge der Innsbrucker Residenz.* Innsbruck, 1997. (Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs NF 24.)
- IRSIGLER 2003/2006. IRSIGLER, FRANZ: Was machte eine mittelalterliche Siedlung zur Stadt? In: *Universität des Saarlandes, Universitätsreden* 51. 2003. 17–44. p. Wieder abgedruckt in: *Miscellanea Franz Irsigler. Festgabe zum 65. Geburtstag*, hg. VOLKER HENN, RUDOLF HOLBACH, MICHEL PAULY und WOLFGANG SCHMID. Trier, 2006. 469–486. p.
- JÄSCHKE 1990. JÄSCHKE, KURT-ULRICH: *Nichtkönigliche Residenzen im spätmittelalterlichen England.* Sigmaringen, 1990. (Residenzenforschung Bd. 2.)
- JOHANEK 1997. JOHANEK, PETER: Residenzenbildung und Stadt bei geistlichen und weltlichen Fürsten im Nordwesten Deutschlands. *Historia Urbana* (Sibiu), 5 (1997) 91–108. p.

- JOHANEK 2002. JOHANEK, PETER: Hans Patze (1919–1995). In: *Hans Patze. Ausgewählte Aufsätze*. Hg. PETER JOHANEK. Stuttgart, 2002.
- JOHANEK 2006. JOHANEK, PETER: Frühe Zentren – werdende Städte. In: *Vom Umbruch zur Erneuerung? Das 11. und beginnende 12. Jahrhundert – Positionen der Forschung*. Hg. JARNUT, JÖRG – WEMHOFF, MATTHIAS. München, 2006. 511–538. p.
- JOHANEK 2011. JOHANEK, PETER: Stadtgründung und Stadtwerdung im Blick der Stadtgeschichtsforschung. In: *Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung*. Hg. FERDINAND OPLL. Linz, 2011. 127–160. p.
- KAFESCIOGLU 2006. KAFESCIOGLU, ÇİĞDEM: La reconstruction de l'espace et de l'image impériale: Constantinople/Istanbul dans la seconde moitié du Xve siècle. In: *Les villes capitales*. 2006. 113–130. p.
- KARAJAN 1855. KARAJAN, THEODOR GEORG VON (Hg.): *Das Tagebuch des Wiener Arztes Johannes Tichtel aus den Jahren 1477–1495*. Wien, 1855. V–X., 1–66. p. (Fontes Rerum Austriacarum, Abt. I, Bd. 1)
- KOCH 1973. KOCH, WALTER: Ein Augenzeugenbericht über den Einzug des Königs Matthias Corvinus in Wien. *Unsere Heimat*, 44 (1973) Heft 2. 56–59. p.
- KOHN 2006. KOHN, RENATE: Stadtpfarrkirche und landesfürstlicher Dom. Zur Interpretationsdualismus der Wiener Stephanskirche im 14. Jahrhundert. *Der Hof und die Stadt*. 2006. 183–203. p.
- KONDOR 2008. KONDOR MÁRTA: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. *Századok*, 142 (2008) 403–436. p.

- KONDOR 2012. KONDOR, MÁRTA: Hof, Residenz und Verwaltung: Ofen und Blindenburg in der Regierungszeit König Sigismunds – unter besonderer Berücksichtigung der Jahre 1410–1419. In: *Kaiser Sigismund (1368–1437) – Urkunden und Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*. Hg. KAREL HRUZA, ALEXANDRA KAAR. Wien–Köln–Weimar, 2012. 215–233. p.
- KOSZTA 1995. KOSZTA, LÁSZLÓ: Püspöki székhely és városfejlődés: Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged, 1995. 233–271. p.
- KUBINYI 1959. KUBINYI ANDRÁS: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. In: *Budapest Régiségei*, 19 (1959) 99–119. p. [Reprint, in: Uő: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Budapest, 2009. 303–326. p.]
- KUBINYI 1972. KUBINYI, ANDRÁS: Der ungarische König und seine Städte im 14. Jahrhundert. In: *Stadt und Stadtherr*. 1972. 193–220. p.
- KUBINYI 1981. KUBINYI, ANDRÁS: Burgstadt, Vorburgstadt und Stadtburg (Zur Morphologie des mittelalterlichen Buda). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33 (1981) 161–178. p.
- KUBINYI 1990. KUBINYI, ANDRÁS: Urbanisation in the East-Central Part of Medieval Hungary. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed. LÁSZLÓ GEREVICH. Budapest, 1990. 103–149. p.
- KUBINYI 1991a. KUBINYI ANDRÁS: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. *Tapolcai Városi Múzeum Közleményei*, 2 (1991) 211–228. p.

- KUBINYI 1991b, KUBINYI, ANDRÁS: Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts. In: *Fürstliche Residenzen*. 1991. 421–462. p.
- KUBINYI 1994, KUBINYI ANDRÁS: Főváros, rezidencia és az egyházi intézmények. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, (1994) 1. sz. 57–70. p. [Reprint, in: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. 301–313. p.]
- KUBINYI 1995a. KUBINYI, ANDRÁS: Der königliche Hof als Integrationszentrum Ungarns von der Mitte des 15. bis zum ersten Drittel des 16. Jahrhunderts und sein Einfluß auf die städtischen Entwicklung Ungarns. In: *Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Hg. EVAMARIA ENGEL. Berlin, 1995. 145–162. p.
- KUBINYI 1995b. KUBINYI, ANDRÁS: Alltag und Fest am ungarischen Königshof der Jagellonen 1490–1526. In: *Alltag bei Höfe*. Hg. WERNER PARAVICINI. Sigmaringen, 1995. 197–215. p. (Residenzenforschung. Bd. 5.)
- KUBINYI 1999. KUBINYI ANDRÁS: Püspöki rezidenciák a középkori magyar királyságban. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. (METEM könyvek 22.) 213–223. p.
- KUBINYI 2001. KUBINYI ANDRÁS: Királyi székhely a késő középkori Magyarországon. In: *A magyar államiság ezer éve*. Szerk.: GERGELY JENŐ, IZSÁK LAJOS. Budapest, 2001. 113–119. p. (Reprint, in: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Budapest, 2009. 523–528. p.)
- KUTHAN 1996. KUTHAN, JIŘÍ: *Přemysl Otakar II, König, Bauherr und Mäzen*. Wien–Köln–Weimar, 1996.

- LASZLOVSZKY 2009. LASZLOVSZKY, JÓZSEF: Crown, Gown and Town: Zones of Royal, Ecclesiastical and Civic Interaction in Medieval Buda and Visegrád. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Eds. DEREK KEENE, BALÁZS NAGY and KATALIN SZENDE. Farnham, 2009. 179–203. p.
- Les palais* 2004. *Les palais dans la ville. Espaces urbains et lieux de puissance publique dans la Méditerranée médiévale*. Ed. PATRICK BOUCHERON – JACQUES CHIFFOLEAU. Lyon, 2004.
- Les villes capitales* 2006. *Les villes capitales au Moyen age: XXXVIe congrès de la SHMES, Istanbul Juin 2005*. Ed. PATRICK BOUCHERON. Paris, 2006.
- Living in the City* 2008. *Living in the city: elites and their residences, 1500–1900*. Ed. JOHN DUNNE, PAUL JANSSENS. Turnhout, 2008. (Studies in European Urban History 13.)
- Luxus und Integration* 2010. *Luxus und Integration. Materielle Hofkultur in Westeuropa vom 12. bis zum 18. Jh.* Hg. WERNER PARAVICINI. München, 2010.
- MAGYAR 2007. MAGYAR KÁROLY: Residenzen des Königs und der Königin. In: *Maria von Ungarn (1505–1558) Eine Renaissancefürstin*. Hg. MARTINA FUCHS, ORSO-LYA RÉTHELYI. Münster, 2007. 381–400. p.
- MAGYAR 2008. MAGYAR KÁROLY: *A budai középkori királyi palota építészeti együttesének változásai (1340–1440) európai kitekintésben*. PhD-disszertáció, ELTE. Budapest, 2008.
- MAJOROSSY 2011. MAJOROSSY JUDIT: A foglalkozás topográfiája. A társadalmi téről a személyes térig: a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban. In: *Korall*, 45 (2011) 102–135. p.

- MÉSZÁROS 2009. MÉSZÁROS ORSOLYA: *A későközépkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád, 2009.
- MILLER 2011. MILLER, JAROSLAV: Urban history – Trends, Debates, Issues. *Colloquia*, XVIII (2011) 98–119. p.
- MORAW 1980. MORAW, PETER: Zur Mittelpunktfunktion Prags im Zeitalter Karls IV. In: *Europa Slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*. Hg. KLAUS-DETLEV GROTHUSEN, KLAUS ZERNACK. Berlin, 1980. 445–489. p.
- MORAW 1991. MORAW, PETER: Was war eine Residenz im deutschen Spätmittelalter? In: *Zeitschrift für historische Forschung*. 1991. 461–468. p.
- MÜHLBERGER 2001. MÜHLBERGER, KURT: Die Gemeinde der Lehrer und Schüler – Alma Mater Rudolphina. In: *Wien, Geschichte einer Stadt* 1. 2001. 319–410. p.
- MÜLLER 2011. MÜLLER, MATHIAS: Kunst als Medium herrschaftlicher Konflikte. Architektur, Bild und Raum in der Residenzstadt der frühen Neuzeit. In: *Städtisches Bürgertum*. 2011. 123–140. p.
- NEITMANN 1990. NEITMANN, KLAUS: Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung. In: *Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*. Hg. PETER JOHANEK. Sigmaringen, 1990. 11–43. p. (Residenzenforschung, Bd. 1.)
- OEXLE 2001. OEXLE, OTTO GERHARD: Priester – Krieger – Bürger. Formen der Herrschaft in Max Webers 'Mittelalter'. In: *Max Webers Herrschaftssoziologie: Studien zur Entstehung und Wirkung*. Ed. EDITH HANKE, WOLFGANG J. MOMMSEN. Tübingen, 2001. 203–222. p.

- OPLL 2001. OPLL, FERDINAND: Vom frühen 13. zum Ende des 14. Jahrhunderts. In: *Wien. Geschichte einer Stadt* 1. 2001. 95–144. p.
- OPLL 2010a. OPLL, FERDINAND: Planung oder Genese. Zur städtischen Entwicklung Wiens bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. In: *Europäische Städte im Mittelalter*. Hg. Ferdiand Opll. Wien, 2010. 217–254. p.
- OPLL 2010b. OPLL, FERDINAND: Vienna Caput Austriae ad Vngaros pervenit. Matthias Corvinus und Wien. *Wiener Geschichtsblätter*, 65 (2010) 1–20. p.
- PÁPAI PÁRIZ 1767. PÁRIZ PÁPAI, FRANCISCUS: *Dictionarium Latino-Hungaricum ... intentione et labore Petri Bod. Cibinii*, 1767.
- PARAVICINI 1991/2002. PARAVICINI, WERNER: “The Court of the Dukes of Burgundy: a Model for Europe?” In: *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund. Gesammelte Aufsätze von Werner Paravicini*. Ed. KLAUS KRÜGER, HOLGER KRUSE, and ANDREAS RANFT. Stuttgart, 2002. 507–534. p., első közlése: *Princes, Patronage and Nobility*. Ed. R. G. ASCH – A. BIRCKE. London, 1991. 69–102. p.
- PARAVICINI 2011. PARAVICINI, WERNER: Getane Arbeit, künftige Arbeit: Fünfundzwanzig Jahre Residenzen-Kommission. In: *Städtisches Bürgertum*. 2011. 11–22. p.
- PATZE 1972. PATZE, HANS: Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts. In: *Stadt und Stadtherr*. 1972. 1–54. p.
- PETROVICS 1999. PETROVICS, ISTVÁN: The Fading Glory of a Medieval Royal Seat: the Case of Temesvár. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Eds. BALÁZS NAGY and MARCELL SEBŐK. Budapest, 1999. 527–538. p.

- PETROVICS 2008.   PETROVICS ISTVÁN: *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből.* (Capitulum IV.) Szeged, 2008.
- PFEIFER 2006.   PFEIFER, GUSTAV: Am Beispiel Brixen: Zentralörtliche Funktionen einer Bischofsstadt im Mittelalter. In: *Pro Civitate Austriae* NF. 11 (2006) 30–44. p.
- RAUSCH 1964.   RAUSCH, WILHELM: Das Rechnungswesen der österreichischen Städte im ausgehenden Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Städte in den österreichischen Stammländern Nieder- und Oberösterreich. In: *Finances et comptabilité urbaines du XIIIe au XVIe siècle.* Actes, Brüssel, 1964. 180–204. p.
- REYNOLDS 1997.   REYNOLDS, SUSAN: *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300.* Oxford, 1997.
- ROSSIGNOL 2011.   ROSSIGNOL, SÉBASTIEN: Civitas in Early Medieval Eastern Europe: Stronghold or District? *The Medieval History Journal*, 14 (2011) 71–99. p.
- ROUX 2009.   ROUX, SIMONE: *Paris in the Middle Ages.* Transl. Jo Anne McNamara. Philadelphia, 2009.
- SCHÜTTE 2006.   SCHÜTTE, ULRICH: Militär, Hof und urbane Topographie. Albrecht Dürers Entwurf einer königlichen Stadt aus dem Jahre 1527. In: *Der Hof und die Stadt.* 2006. 131–154. p.
- SCHWARZ 2008.   SCHWARZ, ULRICH: Wolfenbüttel Die neue Residenz. In: *Die Wirtschafts- und Sozialgeschichte des braunschweigischen Landes.* Hg. CLAUDIA MÄRTL, KARL-HEINRICH KAUFHOLD, JÖRG LEUSCHNER. Hildesheim, 2008. 475–508. p.

- SCHWINGES 2007. SCHWINGES, RAINER CHRISTOPH: Die Universitätsgründung als Wirtschaftsfaktor im späten Mittelalter. In: *Universität und Stadt. Ringvorlesung zum 500. Jubiläum der Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder)*. Hg. ULRICH KNEFELKAMP. Berlin, 2007. 9–38. p.
- Sedes regiae* 2000. *Sedes regiae (ann. 400–800)*. Ed. GISELA RIPOLL and JOSEP M. GURT. Barcelona, 2000. 63–81. p.
- Stadt und Stadtherr* 1972. *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Hg. WILHELM RAUSCH, Linz 1972.
- Städtisches Bürgertum* 2011. *Städtisches Bürgertum und Hofgesellschaft*. Hg. JAN HISCHBIEGEL. Ostfildern, 2011. (Residenzenforschung 25.)
- STEANE 2001. STEANE, JOHN: *The Archaeology of Power: England and Northern Europe, 800–1600*. London, 2001.
- SYDOW 1981. SYDOW, JÜRGEN (Hg.): *Städtische Versorgung und Entsorgung im Wandel der Geschichte*. (Stadt in der Geschichte VIII.) Sigmaringen, 1981.
- SZAKÁCS 2006. SZAKÁCS, BÉLA ZSOLT: Town and Cathedral in Medieval Hungary. In: *Hortus Artium Mediaevalium* 12 (Motovun, Croatia). 2006. 207–220. p.
- SZENDE–VÉGH s.a. SZENDE, KATALIN – VÉGH, ANDRÁS: Royal Power and Urban Space in Medieval Hungary. In: *Medieval Urban Form in Comparative Perspective: The Contribution of the Historic Towns Atlas*. Eds. ANNGRET SIMMS and HOWARD B. CLARKE. Farnham, [2013] s.a.
- SZENDE 2006. SZENDE, KATALIN: Between Hatred and Affection. Towns and Sigismund in Hungary and in the Empire. In: *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Hg. MICHEL PAULY, FRANÇOIS REINERT. Mainz, 2006. 199–210. p.

- SZENDE 2008. SZENDE KATALIN: Kubinyi András, a várostörténész. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, III (2008) 15–38. p.
- SZENDE 2010. SZENDE KATALIN: A Kárpát-medence városainak régészeti kutatása az elmúlt két évtizedben, In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon – Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*. Szerk.: BENŐ ELEK, KOVÁCS GYÖNGYI. Budapest, 2010. 141–172. p.
- TRACY 2000. TRACY, JAMES D.: *City Walls. The Urban Enceinte in Global Perspective*. Cambridge, 2000.
- VÉGH 2004. VÉGH ANDRÁS: Visegrád város kárhozatos kiváltóságairól. In: *Es tu scholaris. Tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*. Szerk.: F. ROMHÁNYI BEATRIX. Budapest, 2004. 71–76. p.
- VÉGH 2006–2008. VÉGH ANDRÁS: *Buda város középkori helyrajza I–II*. Budapest, 2006–2008.
- VÉGH 2011. VÉGH, ANDRÁS: Urban development and royal initiative in the central part of the Kingdom of Hungary in the 13th–14th centuries. Comparative analysis of the towns of Buda and Visegrád. In: *Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung*. Hg. Ferdinand Opll. Linz, 2011. 431–446. p.
- VERHULST 1989. VERHULST, ADRIAAN: The Origins of Towns in the Low Countries and the Pirene Thesis. *Past and Present*, 122 (Feb. 1989) 3–35. p.
- VIRÁGOS 2006. VIRÁGOS, GÁBOR: *The Social archaeology of Residential Sites: Hungarian noble residences and their social context from the thirteenth through the sixteenth century; an outline for methodology*. Oxford, 2006. (BAR International Series 1583, Archaeolingua Central European Series 3.)

- WAGENER 2010. WAGENER, OLAF (Hg.): „*Vmbringt mit starcken turnen, murn*” *Ortsbefestigungen im Mittelalter*. Frankfurt, 2010. (Beihefte zur Mediävistik 15.)
- WARD-PERKINS 2000. WARD-PERKINS, BRYAN: Constantinople, Imperial Capital of the Fifth and Sixth Centuries. In: *Sedes Regiae*. 2000. 63–81. p.
- WETTLAUFER 2006. WETTLAUFER, JÖRG: Zwischen Konflikt un Symbiose. Überregionale Aspekte der spannungsreichen Beziehung zwiscjem Hof und Stadt im späten Mittelalter. In: *Der Hof und die Stadt*. 2006. 19–33. p.
- Wien. Geschichte einer Stadt* 1. 2001. *Wien. Geschichte einer Stadt. Bd. 1. Von den Anfängen bis zur Türkenbelagerung (1529)*. Hg. FERDINAND OPLL – PETER CSENDES. Wien, 2001.
- Zeughaus* 1977. *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Rüstungen und Waffen aus 5 Jahrhunderten*. Wien, 1977.